

на Капелюх, Аня Кертичак, Славомир Сکشечинський презентували композицію «Зів'яле листя» (за мотивами збірки Великого Каменяра), яка прозвучала трьома мовами для гостей з широкого світу. Цими гостями були учасники зорганізованої кафедрою україністики міжнародної конференції, яку також вітав театр живого слова «Синій корабель». У виставі звучала музика Вівальді, Сальвадора Форе та Римського-Корсакова, а твори Івана Франка – мовою оригіналу та в перекладі на мови – польську (переклад виконала Кристина Ангельська) та російську (переклад Анни Ахматової).

Думська площа. – № 9. – 2007. – 6 липня

Володимир ПАНЧЕНКО

**ВАСИЛЬ ФАЩЕНКО:
«Я НЕ ПИШУ, А ДУМАЮ...»**

5 січня 1999 року виповнилося 70 років відомому українському літературознавцеві, лауреату Державної премії України ім. Тараса Шевченка, професору, завідувачу кафедри літератури ХХ століття Одеського державного університету Василю Васильовичу Фашченку.

Мені пощастило бути учнем Василя Васильовича: слухати в 1971-1974 роках його лекції з історії української літератури ХІХ

і ХХ століть, спецкурси, присвячені проблемам психологізму; писати під його керівництвом перші літературознавчі розвідки (в тому числі й кандидатську дисертацію); шість років працювати поруч на кафедрі...

Той, хто в 40-річному відтинку часу з кінця 1950-х і донині був (чи є) студентом В. В. Фащенка, легко погодиться зі мною: наш Учитель – блискучий педагог, яскрава індивідуальність. Він надзвичайно багато значив у житті кількох поколінь учителів-словесників, науковців, літераторів із числа тих, які свого часу «пройшли» через Одесу. І продовжує значити; в тім числі – і для тих третьокурсників, яким, мов естафета, передалося неписане студентське правило: лекції Фащенка – не пропускаються...

Напередодні ювілею Василя Васильовича я попросив його відповісти на кілька запитань – з тим, щоб із відповідями на них ознайомити читачів «Літературної України».

Володимир ПАНЧЕНКО

– Василю Васильовичу, Ви родом із Дніпропетровщини, закінчували школу на Луганщині, а все своє життя пов'язали з Одеським університетом. Чим приворожила Вас Одеса? Адже були й спокусливі пропозиції перебраться до Києва, зайнятися суто академічною роботою. А проте Ви віддали перевагу педагогічному фахові. Чому? І загалом: як, на Ваш погляд, викладацька робота заважає науковій чи, навпаки, сприяє?

– Ви спонукали мене (а вмієте це робити ще із студентських років неймовірно делікатно) до коротенької повісті життя. А що повідати? Народився і жив на землях, де колись гриміла історія. Та моє покоління про неї нічого не знало. За три кілометри від мого села протікала річечка Томаківка, яка впадала в Дніпро навпроти острова з такою ж назвою, де виникла одна із перших Запорозьких Січей. Можливо, десь там і закорінювався мій рід – найголовніша з часів Біблії категорія нашого буття. Однак школа напихала мене інформацією

про російських царів і не дала жодних знань про Україну, її історію, культуру. Недарма тоді ж, коли я вчився, Довженко кричав у щоденниках від болю: українські учні не знають свого родоводу! Та, правда, були вчителі, котрі розкривали самотню красу українського слова, інколи мовою натяків наптовхували до читання забутих книжок, говорили про те, що понад річкою Красною, яка впадає в Сіверський Дінець, проходило в степи на погибель військо русичів князя Ігоря... були такі вчителі – і я схилию перед ними свою наболілу сиву голову. І перед тими, що гинули на цих річках, захищаючи свою землю, у Велику Вітчизняну війну.

Від отієї річки Красної, тобто – Красивої, що на Луганщині, я подався вчитися – спершу до Харкова, на техніка важкого машинобудування. Однак із тієї химери нічого не вийшло, довелося повернутися додому, в містечко Кременна. Харків для мене тоді (не маю наміру образити когось із харків'ян) – це було щось мокре, сіре й голодне. Можливо, пізніше, коли мене назавжди полонило слово, коли із книжок Ю. Яновського, О. Гріна вимарилось ночами Чорне море, я обрав Одесу, де був для мене єдиний університет біля водної стихії (хоча про Одесу, як і Харків, я майже нічого не знав – це доля тих, кому відтирали пам'ять). Можливо, повторюю, це сталося за контрастом: запраглося не сірого й холодного, а чогось теплого й веселкового. І не такого голодного, як у Харкові, хоча на першому курсі від нудьги хотілося кудись тікати, та не було куди. А тим більше невдовзі розкрилися очі – тут існує неординарна філологічна школа. І я в ній лишився назавжди.

Київські ж спокуси – академічні та чиновницькі – мене не привабили, бо відлучали від студентів. А я тоді був і тепер переконаний, що думку, хоч би якою була, можна перевірити тільки дивлячись в очі слухачів. Це унікальна лабораторія для наукових студій. І тим, хто цього не знає, не варто писати посібники студентам – для них ті писання залишаться сліпими і глухими. Бо момент істини – в діалозі.

– 1968 року вийшла Ваша монографія «Новела і новелісти», ще через три роки – продовження «Із студій про новелу». Таким чином, було досліджено 50 років з історії української «малої прози». Цікаво: чим саме цей жанр Вас привабив? Його недослідженістю? Чи, може, тим, що в часи хрущовської «відлиги» відчувалася якась особлива потреба в новелі? Чи просто – Вашими особистими літературними смаками?

– У моєму роду казали: «Бреше», коли хтось довго і нудно розповідав про свої походеньки. І поважали того, хто, чи то сміючись, чи то плачучи, малював картинку, як він на базарі задарма віддав цибулю («таке ж воно було голодне та нещасне») і додому повертався пішки без копійки (за 40 кілометрів від Запоріжжя), гадаючи, що ж йому жінка скаже. А ми з жінкою, тобто я з мамою, мовчки жаліли батька: я за те, що так далеко милостиню відніс, а мама за те, що обдурила його якась спекулянтка.

Отже, потяг «слухати» новели у мене, мабуть, був ще з дитинства, звичайно ж – інтуїтивний, бо я тоді ще не знав давнього визначення цього жанру: на вигляд – мале, для почуття – велике. До того ж, саме в шістдесяті роки з'явилася потужна хвиля унікальної новелістики як виклик бадьоро знебарвленому слову. І природно виникла потреба простежити курс цього жанру від 1920-х до 1970-х років. У названих Вами двох книжках немає повної історії – не тільки через заборони на певні імена, а й через мою власну зашореність. Хоча про поезику досліджених митців, здається, дещо сказано не так уже й недолуго.

– Десь наприкінці 1970-х років, коли йшлося про українську літературну критику, нерідко згадувалася «школа Фашенка». Одеський філологічний осередок тоді й справді був цікавий. А потім – Михайло Стрельбицький подався до Вінниці, я опинився в Кіровограді, Євген Добренко став професором у США (щойно, між іншим, у Санкт-Петербурзі вийшла його нова моногра-

фія «Формовка советского читателя» – в серії «Современная западная русистика»)... Думаю, що кожен із нас ізсередини добре знає, що таке «школа Фашенка», пам'ятає, з чиеї «шинелі» він вийшов. А як бачиться вона Вам – тепер, із певної часової відстані? І як загалом виникають наукові школи? Хотілося б також почути Вашу думку про літературознавчі школи, які існують в Україні нині.

– Про літературно-критичну «школу Фашенка» говорити не будемо. Мені просто пощастило з учнями. Жаль, звичайно, що ви розбіглися межі людьми... Одна із моїх аспіранток, Олена Михайлик, опинилася аж в Австралії і там успішно захистила докторську дисертацію. Отож «осередок» мій – кафедра, студенти. А школа... Це не географічне поняття (з усмішкою читаю про якусь «житомирську» чи «галицьку» прозу), а, як казали давні греки, вчена бесіда. Вона може вестися й на відстані, аби були близькими естетичні принципи, скажімо, як у мене з Вами. Думаю, що школи майбутнього починають тільки-но прокльовуватися.

– Іван Франко ще 1898 року у своєму трактаті «Із секретів поетичної творчості» продемонстрував, наскільки перспективним для літературознавства є використання інструментарію психологічної науки. Проте його приклад, на жаль, підхоплений був з великим запізненням. Мені в цьому зв'язку спадають на гадку деякі праці Є. Адельгейма, А. Макарова, дослідження Г. Клочека про поетику «Сонячних кларнетів» П. Тичини... І, звичайно, Ваш спецкурс «Проблеми характеру в художній літературі», слухачем якого я був у 1974 році. Згодом матеріали цього спецкурсу лягли в основу кількох Ваших книжок, зокрема – «У глибинах людського буття»... Наскільки продуктивним для науки про літературу є її «спілкування» із суміжними науками, певні запозичення методів дослідження?

– У запитанні криється відповідь. Я за спілкування з ін-

шими сферами пізнання, особливо із психологією. У нас із нею один об'єкт – людина у світі. Тільки у психологів особистість жива, а в літературознавців – створена словом, отже – не реальна, а інша. Стосовно ж методів дослідження, то думаю, що їх «позичати» треба дуже обережно. Передусім у філософів, які оперують абстрактними моделями, котрі поглинають як живу, так і створену словом людину. Мені прикро читати про те, як наші митці пручаються у хомутах міфологізму, герменевтики, дискурсів... Тут майже немає того, що М. Хвильовий називав «запахом слова», а є претензія на те міфічне ЩОСЬ, яке начебто більше за літературу, хоча це «більше» добувається саме з неї. То що може бути більше, повніше за літературу, коли мовиться про світ людини, відмінний від реального? І невже всі графомани – теж міфотворці?

– Василю Васильовичу, дозвольте одне, може, трохи діткливе питання. Як Ви сприйняли ту «переоцінку цінностей», яка почалася в літературознавстві років десять тому? Запитую про це тому, що, здається, саме з кінця 1980-х Ви стали досить рідкісним гостем на сторінках періодичних видань. Остання за часом Ваша книжка з'явилася 1988 року. Це були «Вибрані статті». Я, звісно, знаю ті Ваші статті, які останніми роками друкувалися в «Літературній Україні», «Кур'єрі Кривбасу», «Вежі», але, можливо, щось писалося і «в шухляду»? Нещодавно Ваша аспірантка Людмила Рева захистила кандидатську дисертацію «Своєрідність модерністської новели перших трьох десятиліть ХХ ст.», і я подумав, що, може, «замкнути коло» в дослідженні української новелістики Ви «передоручили» своїм учням, «роздаровуючи» їм, як це інколи трапляється з ученими, свої ідеї?

– Мене вже діткнути нічим не можна. Кілька років тому на шпальтах «Літературної України» колишній мій студент, який пише «київську» прозу і критику, проголосив мене «за-

бутим усіма літературознавцем», але при цьому допустився суперечності, процитувавши мої слова про те, що «художнє мовлення – категорія моральна». Отже, вийшло, що не такий уже й забутий.

Так звану «переоцінку цінностей» я зробив у своїх статтях, яких набралось на книжку, та немає кому видати. І та переоцінка стосувалася не головного – поетики, а словесних стереотипів, які виражали форми часу. Задумав я написати конспект лекцій з літератури за 40 років. Це діалог із самим собою. Книжка повинна була б мати оригінальний поліграфічний вигляд. Ідею гаряче схвалив мій учень Борис Дерев'янка, можливо, мав намір і підтримати, та нагло був розстріляний найманими вбивцями. То ж, як казав Маркес, я не пишу, а думаю. Ясна річ, перед студентами, яких щороку більше сотні мене слухає, виходить, що ненаписана книга, ідеї роздаровуються – навіщо їх забирати з собою?

– І ще про «переоцінку цінностей». Як дослідник літератури й університетський професор Ви не раз зверталися до творчості Олеся Гончара. А як Ви сприймаєте й оцінюєте нинішні дискусії про Гончара – їх причини, перебіг, рівень?

– Олесь Гончар для мене – велика частка мого духу, мого буття на цьому світі. В часи натанорибаківських епопей я захищав дисертацію про його неоромантичні новели, серед яких «Модри Камень» і «За мить щастя» належать до шедеврів світової літератури; в часи його гоніння за «Собор» писав передмову до його шеститомника і не цураюся останньої із неї фрази: «Світ його великий, комуністичний. Цей світ з нами і в нас». Бо комунізм тут мислиться в дусі митця не циркулярно, а морально – як ілюзія гармонії, злагоди між людьми. А що ми без ілюзій – варвари?

Про так звані «дискусії» навколо творчості О. Гончара мені говорити гірко. Віддаю належне А. Погрібному, О. Сизоненку, які стали на захист великого митця. Тільки хотілося б додати, що осуд І. Кошелівцем автора «Прапорonosців» і

«Собору» – явище, котре перебуває в колі гримас психології. Опонент із «вільного» закутку Європи «одверто» не міг зрозуміти того, що критикований ним письменник, будучи у вавилонському полоні, непохитно стояв на рідній землі, захищаючи її від чужинців, дивився в очі злу, виборюючи рідне слово, національну гідність. І його чули. Для суверенності України він зробив більше, ніж його опонент, якого майже ніхто не читав. Тому й психологія іншого духу в іншому світі стала йому, Кошелівцю, якимось фатальним потойбіччям. А коли мовити про домашніх критиків, то мені їх, їй-Богу, жаль. Не заглиблюючися у твори О. Гончара (де вони, молодики з «націоналістичного клубу», побачили нібито оспіваного в «Соборі» Брежнєва з широкими бровами і лямпасами?), нігілістики скотилися у якесь нахабно-безпорадне дівтацтво, що спромоглося лише на задержувате погавкування. Мине час – і історія покаже, хто що зробив для буття гуманної національної культури, хто ближче став до істини своєї доби. Гончар, як і його фронтове покоління, був з нею і в ній.

– Кафедра, якою Ви завідуєте, в старі часи називалася «кафедрою радянської літератури і літератури народів СРСР». Абстрагуючись від політики, яка неминуче «наздоганяє», коли заходиться про часи минулі, мушу зізнатися, що, працюючи на кафедрі з такою «одіозною» (як на теперішні мірки) назвою, я мав можливість формувати відчуття значного культурного простору, оскільки українська література поставала в оточенні інших літератур – білоруської, вірменської, грузинської, естонської, латиської, литовської, молдавської, російської (називаю навмисне за алфавітом!)... В останні ж роки «літератури народів СРСР» мовби кудись пропали. Можливо, мав би ними зацікавитися журнал «Всесвіт»? Дещо пробує надолужити часопис «Слов'янське віче», інколи згадує про свої «прапори» «Дружба народів», поки що доходять до бібліотек України журнали «Новый мир», «Знамя», «Континент»...

Знаю, як майстерно переводиться у політичну площину природне почуття ностальгії деякими російськими політиками (та ще артистами російської естради!), – проте у даному разі про ностальгію згадати таки цілком доречно?

– Не знаю, яке видання взяло б на себе місію підняти крокове колесо національних культур. У кого на це є гроші? А без зіставлення, порівняння, змагання, діалогу можна легко випасти із «червоного просвітянства» у ріднесеньке хуторянство як письменникам, так і критикам, що й спостерігається в деяких часописах з їхніми національними молитвами.

Потяг же сучасних неоавангардистів до Західної Європи мене теж насторожує. Здавалося б, наче виконують давні заповіді Шевченка і Хвильового. А що ж виходить насправді? Що не новела чи роман – то й гнучкошиєнковий уклін Джойсові чи ще комусь іменитому. Та невже Європа чи обшарпана Україна буде ридати над «подражаніями» наших амбітних «європенків»?

Ясна річ, є серед них і люди вельми талановиті і рано чи пізно вийдуть вони з чужого полону. І нехай знають, що більшість моїх студентів після «примусового» вивчення їхніх текстів кажуть: «Яка це розкіш – читати модерні історичні романи П. Загребельного».

– Як, з яких джерел складається Ваше уявлення про сучасний український літературний процес? Найсильніші читацькі враження останнього часу?

– Передусім я хотів би схилити голову перед тими (а їх небагато), хто залучив мене до досягнення сучасного літературного процесу. Це Григорій В'язовський, Андрій Недзвідський, Леонід Новиченко, Леонід Коваленко, а також щедрий Василь Лисенко, який у «Вітчизні» підніс мої новелістичні студії на всеукраїнську арену; Світлана Коба, Анатолій Макаров, які благословляли і видавали мої книжки... Джерел же сучасних у мене мало. Якби не мудрий і далекоглядний колишній студент Одеського університету Григорій Гусей-

нов із своїм «Кур'єром Кривбасу», не Ви із «Вежею» і своїми розвідками, не книжки, надіслані М. Наєнком, П. Осадчуком, В. Яворівським, І. Іовом, Г. Клочеком, І. Малковичем, то я був би багато разів обікрадений, оскільки ні в бібліотеках, ні у викладачів із відомих причин журналів і книжок немає. Навіть у наукових бібліотеках не знайдеш ні «Авжежів», ні «Бурсацьких спусків», а передплатні «Вітчизна» чи «Київ» так до Одеси й не доходять. Отож і позичаємо одне в одного, що надходить від друзів.

Ви будете сміятися, але найсильніше враження у мене з лікарні, де я перечитав романи «Я, Богдан» П. Загребельного, «Прощай, зброе!» Е. Хемінгуея, «Покаянні псалми» Д. Павличка, а також відкрив для себе новелістичну «Вдовушку» О. Жовни, «Листя землі» В. Дрозда, химерні повісті Валерія Шевчука, дивовижний текст «Не-Ми» Ю. Гудзя, «Польові дослідження з українського сексу» Оксани Забужко... Остання, як ніхто в українській літературі, передала синтаксично-розвихреним монологом самокатування в жорстоку добу недолюбленої жінки, хоча дивно, що ерудована героїня нічого не підказала чоловікові з мистецтва кохання індусів чи китайців, якщо вже українець в інтимних стосунках був такий нетямковитий.

– З-поміж своєї лектури останнього часу Ви назвали й роман Оксани Забужко, і я в цьому зв'язку хочу згадати Соломію Павличко, яка в монографії «Дискурс українського модернізму» висловила думку, що своєю модернізацією українська література початку ХХ ст. зобов'язана жінкам (Ольга Кобилянська, Леся Українка...). А чи не здається Вам, що в українській літературі кінця ХХ ст. знову встановлюється «матріархат», що найбільшими порушниками спокою знову виявляються жінки (та ж О. Забужко, яку хтось уже встиг назвати «чи не єдиним мужчиною...», зрештою, й С. Павличко теж...)?

– Модернізм – це інтелектуальний рух, у тому числі й

естетичний, що утворює різні стильові течії. Дві жінки на початку і дві жінки в кінці століття не вияскравлюють усіх кольорів веселки. Поруч із Лесею Українкою чи Ольгою Кобилянською стояли – однак, які відмінні від них! – експресіоніст В. Стефаник, символісти О. Олесь і П. Тичина, неореаліст В. Винниченко, реалістичний імпресіоніст М. Коцюбинський... Те саме можна сказати і про сучасну стильову полісемію, аж ніяк не поглинуту «матріархатом». Та коли вже говорити про жінок у літературі ХХ століття, то особисто для мене була, є і буде Богинею неокласики Ліна Костенко.

– Якщо Ви звернули увагу, нинішні літературні дискусії дуже нагадують суперечки початку нинішнього століття. Знову полемізуємо: література – це «соціальний педагог» чи «чисте мистецтво»? митець – «слуга народу» чи «мічена Богом» людина, яка реалізує себе в слові? А ось одна з більш «модерних» формул: «література – це гра...»

А як для Вас: література – це й справді лише ГРА?

– Як колишній народний депутат Ви знаєте, що поняття «гра», окрім дитячих, спортивних, математичних, азартних і схожих на них сфер, дуже часто фігурує в політиці. І, на мій погляд, має первісне значення, коли мовиться про наших правителів «видавати звуки». Коли я спостерігаю за «верхами», то згадую невмирущу «Конотопську відьму» Квітки-Основ'яненка, де відтворена малоросійська «гра» влади з народом: когось там топлять, хтось впливає, всі розмовляють «суржилом», ганьблячи національну гідність, мовляв, навіщо українська мова в сфері освіти (головне – моя територія!), а начальство, маючи територію, а не націю, через недолугих радників навіть не здогадується, що «мір помирає»...

Однак повернімось до літератури. Вельми серйозні вчені гадають, що за походженням і функцією мистецтво – це гра. Я ж думаю, що це лише один із аспектів пізнання, коли письменникам доводиться пародіювати, травестувати, іронізувати, вибудовувати паліндроми тощо. Та ніяк до цього

ряду я не можу віднести «Заповіт» Т. Шевченка, «Мойсея» І. Франка, «Закон» В. Винниченка, «Україну в огні» О. Довженка, «Марію» У. Самчука, «Марусю Чурай» Ліни Костенко... У названих і не названих тут творах правда досягається діалогічно, тобто вчуванням гомонів і відгомонів плінних до Абсолюту істин.

У грі майже немає ілюзій. А мистецтво – це ілюзія, яка духом вища за реальність.

Мені б не хотілося, щоб наше літературознавство на чужих методиках програлося вщент.

Літературна Україна. – 1999. – 7 січня